

ТИПОЛОГІЯ ЕТИКЕТНОЇ ЛЕКСИКИ В РІЗНОСТРУКТУРНИХ МОВАХ

Фабіан М. П.

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Дослідження типології етикетної лексики української, англійської та угорської мовних систем становить одну з актуальних і широкомасштабних проблем сучасного мовознавства. Вона тісно пов'язана з побудовою типологічної моделі співвідношення між лексичними системами різноструктурних мов.

Постановка й комплексний підхід до розв'язання цієї проблеми стали можливими завдяки двом передумовам:

1) бурхливому розвитку порівняльно-історичного мовознавства, яке підготувало ґрунт для вивчення структурно близько-, віддалено- і неспоріднених мов у цілому та різних мовних рівнів, включаючи й лексичний;

2) визначенню системної організації лексики та вияву конкретних ознак її структури, завдяки чому стало можливим установити спільне й відмінне в лексичному складі української та угорської мов з різноструктурними неспорідненими системами, але таких, які вже довгий час співіснують у близькосусідських відношеннях, та угорської й англійської, а також української й англійської мов з різноструктурними неспорідненими системами й сусідсько-віддаленими відношеннями. Ці загальномовні постулати сприяли здійсненню типологічного дослідження лексико-семантичних особливостей відображення етикету як найскладнішої підсистеми в усіх трьох мовах з їхніми розгалуженими міжмовними системно-структурними відношеннями.

Типологічне дослідження етикетної лексики передбачає два нерозривно взаємопов'язані етапи:

1) виділення найсуттєвіших розрізнявальних ознак етикетної семантики в лексичних системах української, англійської та угорської мов;

2) об'єднання цих ознак за виділеними характеристиками.

Другий із указаних етапів, на противагу першому, виявився набагато складнішим, оскільки стосувався не тільки наукового опису системи і структури досліджуваних мовних фрагментів, але й визначення у них суттєвих характеристик й ознак на основі узагальнення різних властивостей та специфіки мов відповідно до механізму їх функціонування.

Основою типологічного дослідження етикетної лексики віддаленоспоріднених і неспоріднених мовних систем обрано напрямок, що розкриває всезагальні закони формування мовних одиниць з наступним виділенням способів їхнього прояву в процесі спілкування. Цей напрямок пов'язаний із загальною теорією мови і базується на універсальних властивостях мов. За методом він являє собою галузь мовознавства, що описує мовну систему на основі її особливих та специфічних рис. Узагальнення указаних рис і вияв мовних універсалій дозволили розробити ефективний метод для розгортання

досліджень у галузі універсальної типології, де остання спрямована на встановлення спорідненості етикетних підсистем (генетична типологія), виявлення їхньої географічної близькості (ареальна типологія) та на подібності системного упорядкування лексичних одиниць в етикетному ЛСП досліджуваних мов (характерологічна типологія) і т.п. Для вивчення типології етикетної лексики української, англійської та угорської мов важливим і необхідним стало врахування кола завдань сучасної типології, а особливо їхнього принципово нового розуміння.

Отже, типологічне зіставлення етикетної семантики в лексичних системах української, англійської та угорської мов ставить своєю метою всебічне дослідження системно-структурної організації цих мов, встановлення типів зв'язків між ними, а також ієрархічного порядку розташування іменників на позначення етикету в лексичній семантиці різноструктурних мов.

Лексична семантика виступає складним та багатоаспектним об'єктом типологічного аналізу, чим і пояснюється той факт, що лише в кінці 60-х - поч. 70-х рр. з'явилися перші праці з лексико-семантичної типології і зроблено в цьому напрямку ще дуже мало. Для пояснення невеликої науково-методологічної бази типологічних досліджень існує багато причин, серед яких виділяємо:

- 1) неоднорідність семантичної природи мови;
- 2) значний вплив екстралінгвальних факторів;
- 3) системно-структурну ієрархічну організацію лексичних одиниць та їхніх значень у мові;
- 4) наявність різнотипних взаємозв'язків і відношень між словами, лексико-семантичними групами, лексико-семантичними полями тощо.

У сучасному мовознавстві моделювання міжмовного плану змісту поступово набуває чітких реальних обрисів. Вже не піддається сумніву можливість семантичної типології, розширився зміст теоретичних понять семантичного аналізу слів різних мовних систем, підвищився інтерес до зіставлення семантичних структур мов, визначилася прикладна орієнтація семантико-типологічних зіставлень у галузі викладання й вивчення іноземних мов, у машинному перекладі, укладанні семантичних словників тощо. Отже, діапазон семантичної типології охоплює в кінцевому рахунку відношення усіх людських мов до всієї сукупності накопичених людських знань, а також культурних надбань, до здатності одержувати нові знання, до індивідуальної та суспільної діяльності особистості.

В умовах розвитку й удосконалення підходів, прийомів і методів дослідження семантичної типології поєднанню різносистемних віддаленоспоріднених та неспоріднених мов досі не приділялося достатньої уваги, хоч на важливість і необхідність проведення лексико-семантичних порівняльно-зіставних досліджень неодноразово наголошувалося у мовознавчих розвідках як вітчизняних, так і зарубіжних учених.

Українська, англійська та угорська мови не тільки співіснують, але й взаємодіють, взаємопроникають одна в одну, а, накладаючись, постійно розкривають нові комбінаторні можливості, утворюючи якісно і кількісно нові системні угруповання лексики. При цьому їхнє змістове дослідження набуває

широкомасштабного характеру й відзначається різноаспектністю підходів до самих об'єктів аналізу. Свого часу В.Матезіус відзначав, що порівняння мов різних типів безвідносно до їх генетичних зв'язків представляє найбільшу цінність для будь-якого дослідження [3,с. 56], а О.О.Потебня вказував на те, що "сама думка про порівняння всіх мов є для мовознавства таке саме велике відкриття, як ідея людства - для історії. Хід історичного розвитку людства породжує думку про єдність людства. Ця думка не дається ні фізіологією, ні анатомією, ні будь-якою іншою наукою такою мірою, як мовознавством..." [2,с. 205].

Зіставне дослідження етикетної семантики в лексичних системах української, англійської та угорської мов передбачає дотримання таких послідовних етапів:

- 1) визначення груп лексичних одиниць на позначення етикету як цілісних систем, що мають певну структурну організацію, закономірностей їхнього функціонування, характеру взаємозв'язків між елементами цих та інших лексико-семантичних груп;
- 2) опис зіставляваних ознак й параметрів за єдиним термінологічним апаратом та розробленою методикою аналізу фактичного матеріалу;
- 3) семантичний аналіз етикетних слів у соціо- та психолінгвістичному планах й парадигмі когнітивної лінгвістики;
- 4) формування лексико-семантичного поля етикету як фрагмента лексичних систем досліджуваних мов, що займає визначений семантичний простір.

Серед специфічних особливостей зіставного вивчення етикетної семантики в лексичних системах української, англійської та угорської мов виділяємо:

а) мотив, що визначає вибір трьох різносистемних мов для зіставлення і задається не логікою чистої лінгвістики (недостатність вивчення семантики досліджуваних мов, наявність необхідної емпіричної бази, а також цікавих для вирішення у світлі нових даних методик, явищ, теоретичних принципів і т.п.), а в зв'язку із зовнішніми, соціально-культурними факторами, що тісно пов'язані з процесами пізнання й свідомістю, менталітетом носіїв цих мов;

б) намагання мовної типології охопити максимально велику кількість мов світу, співвідносячи їх по мінімуму найзагальніших, універсальних структурних ознак позачасового характеру, тоді як зіставна лінгвістика не захоплюється великою кількістю мов, а прагне в першу чергу співвіднести їх за максимальною кількістю ознак, ураховуючи, як правило, сучасний стан зіставляваних мов; при цьому мовна типологія діє в рамках внутрішньої лінгвістики, обмежуючи себе аналізом будови мов, тоді як зіставна лінгвістика зосереджує свою увагу на особливостях середовищ і сфер уживання порівнюваних мов, у співвіднесенні мовного та немовного спілкування в тих середовищах, де користуються цими мовами. Звідси - зіставна лінгвістика може розглядатися як системно-структурна, соціолінгвістична, а також етнолінгвістична і прагмалінгвістична дисципліна на противагу типології мов, що надає перевагу системно-структурному аналізу мовного матеріалу;

в) інтерес до тих специфічних характеристик етикетних слів зіставляваних мов, які випадають з поля зору без дослідження їхньої внутрішньої семантики, емоційного забарвлення, нормативного й ситуативного використання.

Зіставні дослідження різноструктурних мов, привертають увагу все більше кількості вчених. Незважаючи на це, зіставна лінгвістика до цього часу не одержала належного визнання. Значною мірою це стосується зіставного аналізу лексики, а без вирішення цього завдання будь-яка спроба зіставного опису особливостей двох мов буде неповною.

На сучасному етапі зіставне лексико-семантичне дослідження споріднених та віддаленоспоріднених та неспоріднених мов потребує розробки й уточнення існуючих методів, прийомів і процедур свого аналізу. Однією з вимог, що забезпечувала б проведення зіставного вивчення української, англійської та угорської мовних систем, вважаємо додержання принципу цілісної системності, що передбачає виділення адекватної кількості параметрів на відображення універсальних мовних механізмів. Оскільки етикетна лексика являє собою цілком визначений, соціально- й нормативно-культурний фрагмент досліджуваних мов, то найважливішим і найпершим кроком до його зіставного вивчення є розробка спеціальної методики, яка б, ґрунтуючись на засадах попереднього аналізу семантики етикетних слів у кожній з мов, дала можливість представити всьому сукупність ознак та властивостей, притаманних лексичним системам цих мов.

Багатогранний характер прояву динаміки в семантиці етикетних слів і багатоаспектність лексичного складу досліджуваних мов та практична необхідність вирішення проблем зіставної семантики вимагали комплексного підходу до типологічно-семантичного вивчення віддаленоспоріднених і неспоріднених мов з метою створення цілісної теорії зіставної лексичної семантики. При цьому враховуємо, що типологічні особливості української, англійської та угорської мовних систем не завжди лежать на поверхні і розкрити їх видається можливим лише в результаті поглибленого аналізу їхньої внутрішньої лексико-семантичної структури.

Зіставне дослідження мовної семантики проводиться в кількох аспектах залежно від масштабності і місця в загальній мовній системі й функціонального статусу зіставляваних категорій.

З цього приводу в сучасній лінгвістиці виділяють два найзагальніші напрями: 1) зіставне дослідження семантики на міжмовному рівні та 2) зіставне дослідження семантичних явищ на рівні однієї мови [1, с. 3]. Перше здійснюється головним чином у типологічному плані і переважно на рівні загальних категорій семантичної структури, зіставлення яких направлене на встановлення спільного та відмінного в основних формах логічного мислення. За методикою зіставне дослідження семантики на міжмовному рівні вважають дослідженням з горизонтальним розташуванням об'єктів, тоді як зіставний аналіз семантичних явищ на рівні однієї мови є вертикальним. У процес зіставлення включаються одиниці мовної семантики різних структурних рівнів однієї мовної системи з урахуванням їхнього ієрархічного зв'язку.

Дослідження мовних засобів вираження етикету, в основі якого лежать семантичні закономірності формування етикетної лексики у віддаленоспоріднених та неспоріднених мовах - українській, англійській та угорській - являє собою дослідження з горизонтальним розташуванням об'єктів при одночасному врахуванні елементів вертикального аналізу. Зіставне вивчення

лексичної семантики етикетних слів важливе й для проникнення у семантику кожної мови зокрема, воно дозволяє виявити семантичні нюанси, непомітні в процесі внутрішньомовного аналізу.

Зіставний аналіз на сучасному етапі розвитку мовознавства проводиться від форми до змісту і, навпаки, від змісту до форми. Типи міжмовних відношень при аналізі співвідносних етикетних лексичних одиниць вивчалися на рівні кількісних (системне навантаження слів) і якісних відповідностей/невідповідностей (семний склад слів). Аналіз етикетних слів від значення до форми дає можливість виявити специфіку прояву одних і тих самих значень у різних мовних системах, тобто встановлювати типи міжмовних відповідників (однорівневих і різнорівневих, аналітичних, синтетичних), а також розкрити особливості семантичних зв'язків у досліджуваних мовах, які характеризуються динамічністю, і зміна цих зв'язків відображає зміни в навколишній дійсності.

Позначення нових об'єктів традиційними мовними формами викликає перебудову їхньої семантичної організації та появу нових відтінків у семантичній структурі етикетних слів, сприяє утворенню лексико-семантичних варіантів. Указаний процес регулюється відношеннями людини з оточуючим її світом. У кінцевому рахунку останні відіграють вирішальну роль у зміні стійкості й традиційності семантичних мовних зв'язків.

Складність вивчення цього процесу полягає в тому, що семантика досліджуваних мов являє собою сферу багатоступеневих відношень від мовних знаків до мислення й об'єктивної реальності, а також етикетних слів між собою. Хоч той факт, що мова є засобом вираження і збереження результатів соціально-історичного досвіду людини, залишається незаперечним та загальноновизнаним, усе ж соціальні аспекти семантики на сьогодні залишаються недостатньо розкритими й тому рідко стають основою зіставних досліджень.

Порівняльний аналіз соціальних аспектів лексичного значення етикетних слів в українській, англійській та угорських мовах дозволяє: 1) отримати відомості про те, які саме компоненти соціальної дійсності позначаються на структурі лексичного значення етикетних слів; 2) визначити ступінь обов'язковості/факультативності соціальних компонентів семантики, а також 3) виявити соціальну обумовленість національно-культурних стереотипів.

Дослідження національно-культурного компонента в лексичній семантиці виступає суттєвим етапом проведення зіставного аналізу форм і засобів прояву етикету в трьох віддаленоспоріднених і неспоріднених мовах.

Література

1. Баранник Д.Х. Аспекти зіставного дослідження мовної семантики// Проблеми зіставної семантики.-Київ-Черкаси:ЧДПІ.-1992.-С.3-4.
2. Потебня А.А. Психология поэтического и прозаического мышления// Слово и миф.- Москва:Наука.-1989.-С.201-235.

3. Mathesius V. On linguistic characterology with illustrations from modern English// Internat.conf. on linguistics.- New York.-1929.-P.56-63.

Summary

The present article deals with both theoretical and practical aspects of typological study of non-related language systems. Special attention is paid to some research approaches to comparative analysis of etiquette lexis in Ukrainian, English and Hungarian.

УДК 811.111' 373.46+ 81 – 115

СЕМАНТИЧНЕ ПОЛЕ ТЕРМІНА ТА ЙОГО СТРУКТУРА

Алієва О.Н.

Львівський національний університет імені Івана Франка

Проблема значення терміна є однією із найактуальніших і предметом досліджень та дискусій у сучасному семасіологічному термінознавстві. Фахова термінологія займає суттєве місце у системі мови, і метою будь-якого термінологічного дослідження є вивчення спеціальних терміносистем, їх структури та функцій, притаманних терміну. Питання ускладнюється тим, що смисли та семантичні межі термінів, їх точність та однозначність (як бажана, але складна для досягнення вимога) є рухомими та зазнають змін.

У термінознавстві увага акцентується на вивченні поняття „семантичне поле”. Починаючи з кінця ХІХ ст. вчені розрізняли дві семантичні функції мови – функцію відображення понять (смислу) і функцію референції (позначення). Лінгвістичні дослідження не можуть обходитись без достатньо розвинутого концептуального апарату та методів логічного аналізу. Дослідження проблеми лінгвістичних смислів та значення є неможливими без логічного аналізу.

Увага у сучасних семантичних дослідженнях акцентована на питаннях структури лінгвістичних об'єктів, тобто розподілу досліджуваного матеріалу. Ч. Філлмор, М. Мінський, Дж. Лакофф та інші вважають одним із найсуттєвіших типів структурного розподілу фрейм. Так, Ч. Філлмор акцентує на тому, що „зміст тієї чи іншої лексичної одиниці фрейму неможливо зрозуміти, не знаючи внутрішньої структури фрейма в цілому... Семантичний опис можливий за умов попередньої деталізації концептуальної схеми, яка покладена в основу фрейма” [5, с.49].